

PETERECZ ZOLTÁN

A FORDÍTÁS MINT KÓDFEJTÉS – EGY DIPLOMATA
NAPLÓBEJEGYZÉSEI

Idegen nyelvű szövegek fordítása majdnem egyidős a nyelvhasználattal. Noha az egyik nyelvről egy másikra való lefordítása szinte egyidős az emberi társadalmak kialakulásával, különösen az elmúlt két évszázadban gyorsult fel és terjedt el ennek az igénye és szükségyszerűsége, mióta a ma globalizációnak nevezett jelenség az első ipari forradalommal valóban kezdetét vette. Mára a fordítást sokan – jogosan – külön tudománynak is tekintik, amely valahol az irodalom és a leíró nyelvészet közti területen elhelyezkedő térben található, de természetesen nem szorítkozik csupán erre. Megjelennek például a pszichológia és a biológia nyelvhasználatára utaló releváns kérdések is (pszicholingvisztika) vagy a társadalom és nyelv közötti szövevényes kapcsolatok rendszere (szociolingvisztika). Azt lehet állítani, hogy a fordítás egy bonyolult, saját problémáival és jelenségeivel rendelkező önálló tudományág, amely interdiszciplináris jelleget ölt.

Az irodalmi fordítások esetén például nem pusztán a nyelv nagyon magas szintű tudására van szükség, hanem lehetőleg át kell élni az eredeti szerző lelki világát egy bizonyos fokig, azonosulni kell írói stílusával és gondolatiságával – természetesen a lehetőségek adta határok között. Emellett a fordító hozzá tehet – és általában tesz is – saját írói vénájából és irodalmi stílusából a szöveghez, noha ez egy több szempontból is vitatható eljárás. A nem irodalmi szövegeknél némileg más a helyzet, hiszen nem szépirodalmi mű fordítása esetén nem a stílus a meghatározó, hanem a szövegben rejlő explicit információ. Például egy fizikai vagy biológiai szakszövegnél a szókincs és ezen belül a különböző szakterminusok megfelelő átültetése a célnyelvbe lesz a fordító fő feladata. A történelmi szövegfordítás esetében némileg e kettő fordítási terület között találja magát egy fordító. (E kérdés bizonyos problémáiról lásd Heltai 2014: 19–44.)

A történelmi szöveg egyrészt tekinthető irodalomnak. Sok történész nem csupán évszámokat és történelmi tényeket közöl, amikor ír, hanem el is mesél egy történetet, annak szövevényes összefüggéseivel együtt, és ezt a legtöbb történész megpróbálja olvasmányos formában tenni, egyesek pedig már-már irodalmi stílusban adják át közlendőjüket. Sokszor nemcsak a történeteket, a főbb vonulatokat és összefüggéseket, de a különböző szereplőket is bemutatják, s teszik ezt sokan az adott kultúrkörnek megfelelő irodalmi stílusban. Másfelől viszont az eredeti történelmi szövegek fordítása külön kihívást jelent.

Itt a szöveghűség fokozottan fontos, hiszen minél nagyobb mértékben kell megpróbálni visszaadni az eredeti korra és a szerzőre jellemző szöveg sajátosságait, megbirkózni a különböző fordítási nehézségekkel (például a célnyelvben ismeretlen kifejezésekkel vagy történelmi eseményekkel, az eredeti szerző esetleges idioszinkronitásával stb.). Ez magánlevelek esetében hatványozottan igaz lehet, hiszen számtalan utalás sokszor homályos marad még a korszakot jól ismerő fordító számára is. Naplóbejegyzéseknél további nehézséget jelentenek a rövidítések vagy utalások nehezen beazonosítható személyekre és eseményekre, nem beszélve esetleges elírásokról és a sokszor nehezen kisilabizálható kézírásról.

A naplóbejegyzések és a részletes naplóvezetés egészen a reneszánsz korig nyúlik vissza, amely jelenség megjelenését összefüggésbe lehet hozni az egyén megnövekedett öntudatra ébredésével és az ennek nyomán kialakult fokozott önkifejezési igénnyel. (Ransel 2004: 596.) A naplóvezetés azonban igazából a tizenkilencedik század derekától kezd egyre szélesebb körben elterjedni. A napi dolgok lejegyzése a felsőbb társadalmi rétegek, de különösen a politikusok és diplomaták körében vált elsősorban jellemzővé, noha nem kizárólagosan csak az ide tartozó személyek vezettek naplót. Mára sajnos ez már szinte kiveszőben lévő tevékenység, ami nagyrészt a bennünket körülvevő digitális világnak köszönhető, amikor is vizuális módon egyre többet lehet megörökíteni a napi eseményekből, s az egyéni történelemgyűjtés egyre veszít jelentőségéből.

A napló mindenképpen élő történelmi lenyomat, hiszen a saját kis könyvükbe bejegyző emberek friss emlékekből és élményekből táplálkoztak, s az idő sem homályosította el a sok-sok évvel korábban történt eseményeket. Ugyanakkor a napló irodalom is, még ha nem is feltétlen szépirodalmi mű születik a bejegyzések nyomán. Ezért lehet „bizonytalan műfajnak” nevezni, hiszen a napló valamilyen átmenetet képez „az irodalmi és történelmi írás között, a lejegyzés spontaneitása és a megszerkesztett szöveg reflektálása között, az egyéniség és az események között, szubjektivitás és objektivitás között, a magánszféra és a közszféra között”. (Langford–West 1999: 8) Noha egy napló elolvasásakor természetesen mindig élni kell a szubjektivitás által keltett torz tükör gyanújával, a napi lejegyzett koresemények általában többnyire élethűnek bizonyulnak. Ettől függetlenül nem szabad a naplóra mint teljesen hiteles történelmi forrásra tekinteni, hiszen ezek az írások elsősorban „a múlt belső átéléséről szólnak” – tehát csakis szubjektív képet tárnak elénk. (Gyáni 1997: 25) Éppen ezért színezés, nagyítás és tévedés egyaránt része minden ilyen jellegű leírásnak. Ez utóbbi jelenség viszont még a professzionális történelemírásnak is sajátja. Mivel azonban a naplókészítő magának jegyzi le a friss történéseket, nem feltételezzük, hogy ezt direkt torzítva írja le (noha természetesen erre is vannak példák). Ennek oka,

hogy az ilyesfajta tevékenység lényege a pillanatnyi történelem megőrzése és leképezése, így a naplóbejegyzőnek nem áll szándékában és érdekében saját magát becsapni. (A témáról lásd Pritz Pál 2017: 4–6.)

Ez a tanulmány egy speciális esetét kívánja bemutatni a történelmi szövegek fordításának egy konkrét példán keresztül. Egy amerikai közíró-katonatiszt-diplomata naplóbejegyzéseinek fordítási kihívásain keresztül próbálja meg felvázolni a felmerülő nehézségeket, amelyek egy ilyen szöveg lefordításánál tipikusan megjelenhetnek. Nem csak a szöveg hagyományos értelmében vett fordításáról esik szó, ami egyébként, mint rögvest bebizonyosodik, a kisebb problémát jelenti. Ugyanis mint kiderül, az ilyen jellegű szövegek – és az alább bemutatott példa egy eklatáns képviselője ennek – sok esetben többet kívánnak a szakembertől: igazi kódfejtésre van szükség.

Gyakran fordul elő a kutatóval, hogy amikor kezébe kerül egy napló, annak bejegyzései között rengeteg rövidítést talál, amely a műfaj jellegéből következik. A bejegyzéseket készítő személy gyorsan rögzít dolgokat; sokszor időhiányban van, ezért rövidít. Mások a napló adta konkrét fizikai határok jelentenek szorító jelleget, mert egy adott napra például egy kis oldal juthat – ezért sokszor ismét a rövidítést választja a napló írója. A rövidítés az említett szempontok miatt tehát sokszor praktikus dolog. S amikor lejegyzője hónapokkal vagy évekkel később visszaolvassa őket, általában a rövidítések elgondolható információkat tartalmaznak, hogy sikerüljön visszaidézni az akkori eseményeket, gondolatokat és érzéseket. Viszont egy kutatónak ez többször gondot okozhat, hiszen a rövidítés lehet, hogy egy kor sajátja volt, így száz vagy százötven évvel később már elveszti egykori aktualitását és evidens információmegtartó jellegét. Másodsorban az egyedi kézírás eseténként nehézkessé teszi a betűk és szavak kisilabizálást, amely probléma egy név vagy rövidítés esetén fokozottan jelentkezik. Ráadásul rövidítés és rövidítés között is nagy különbségek vannak. Bizonyos szerzők, akik szórövidítéseikben, talán sok évvel későbbi magukra gondolva, evidensé akarják tenni, hogy a rövidített szó mi is, nem hagynak kétséget annak kiléte felől. Például az *abbreviation* szó „abbr.” rövidítése könnyen beazonosíthatóvá teszi az eredeti szót, hiszen nehéz más szóra gondolni, amely egy ilyen rövidítést igényelne. Amennyiben azonban a kutató a „v t upr cls” szóegyüttessel találkozik, korántsem egyértelmű, mit is olvasott. Természetesen ilyenkor nagy segítséget jelenthet a szövegkörnyezet, amennyiben rendelkezésre áll. Noha ez legtöbbször így van, ez sem mindig elegendő támasz, így más, további segítség után kell nézni. Különösen a napló szerzőjének élete és a kortörténet beható ismerete lehet ilyen segítség. A következőkben Nicholas Roosevelttől két világháború között írt naplóbejegyzéseinek keresztül szeretném illusztrálni az extrém módon rövidített naplóbejegyzések kódolási és fordítási nehézségeit.

Amikor a kutató először szembesül Nicholas Roosevelttel majd egy évszázaddal ezelőtti készített naplóbejegyzéseivel, elsőre talán döbbenetesen tekint az elé táruló látványra. Habár némileg szokatlan módon gépelve jelennek meg a bejegyzések (nem világos, hogy eredetileg is így volt-e vagy későbbi átírás eredménye), és ez jó hír, hiszen így a kézírás problémájával nem szükséges bajlódni, elsőre mégis a bejegyzések nagy része hieroglifának tűnik. A naplót a Syracuse University Nicholas Roosevelt Papers nevű gyűjteményében találtam, a 19. dobozban. Az akta a *Hungary 1930–1933* címet viseli. De ki is volt a kérdéses naplók szerzője?

Nicholas Roosevelt 1893-ben született amerikai diplomata, katonatiszt, újságíró, politikus, közíró és egyéb közéleti aktivitásokról ismert személy volt a huszadik században. Sorsának alakulásában nyilván meghatározó volt családi neve, hiszen a szélesebben értelmezett családból ketten is amerikai elnökök lettek, nevezetesen Theodore Roosevelt (1901–1909) és Franklin Delano Roosevelt (1933–1945). Nicholas Roosevelttel különösen az előbbihez állt közel, aki annak több szempontból pótapja volt, és részben saját gyerekeként nevelte. Így N. Roosevelt már korán belecsöppent a felső tízezer politikai elitjének világába, s ez meg is határozta világnézetét és politikai hitvallását, legalábbis abban az értelemben, hogy sok szempontból a Theodore Roosevelt-féle szemléletet (konzervatív értékek, de progresszív politikai felfogás) követte. Nevének és tehetségének köszönhetően eléggé ismert fiatalember lett belőle, aki az első világháború idején csöppent igazán a diplomáciai élet vérkeringésébe, amikor is századosi rangban az amerikai békedelegáció tagjaként Európában tartózkodott 1919-ben. Ilyen minőségben látogatott el Budapestre is a Coolidge-misszió tagjaként (lásd Roosevelt 1919, Coolidge – Lord 1932 és Magyarics 1997). Nem sokkal ezután újságírássra adta a fejét, és a *New York Times* majd a *New York Herald Tribune* lapok külpolitikai szerkesztője, illetve tudósítója lett. Rendszeresen publikált könyveket is az amerikai külpolitikát illetően, de nem egy útikönyvet is írt. Ismertebb művei: *The Philippines. A Treasure and A Problem*, 1926; *The Restless Pacific*, 1928; *America or England?*, 1930; *A New Birth of Freedom*, 1938; *A Front Row Seat*, 1953, *Theodore Roosevelt: The Man As I Knew Him*, 1967. 1930-ban Herbert Hoover elnök magyarországi követévé nevezte ki, és ebben a minőségében két és fél évet töltött hazánkban. A második világháború alatt ismét dolgozott az amerikai kormánynak, majd nem sokkal később visszavonult, de további könyveket jelentetett meg politikai emlékeiről, főzésről és természetvédelemről. Nicholas Roosevelttel 1982-ben halt meg. Az itt bemutatott és elemzett naplóbejegyzések magyarországi tartózkodása alatt születtek az 1930-as évek elején.

Amikor az ember elkezd olvasni N. Roosevelt naplóbejegyzéseit, az első reakciója az ijedtség. Lássunk egy remek példát arra, mi is fogadja az olvasót! „Later I prprd

drft v my spc v prsntation v crdntials & ls v my spc nxt wk at the HACC dinr.” (N. Roosevelt naplóbejegyzése, 1930. október 15.)¹

Nov 4

2. Crossed fm Lon t Paris. Vry ruf n t Chnl
bt d a stst erm & ltho sk z n t uncmfrtbl.
On t trn t P fnd ol mn Robts v t NCB agn,
bt spnt nrly l t ti ritg t lst ntr n ts
diary. Arrvd n Paris abt 6, & found a ltr
fm Royall Tyler, & met hm at abt 7.15 & wnt
w hm t a restaurant

Nov 5

nr t bourse. Afrt t first fu plntries w
got down t bzns. "tho e dd n pred w t
anlytel mthd v Jer Sm I mnjd t pl fm hm mc
usefl infrmtn abt pp, & wt t d & n t d. E
gav m lsts v prns t s, & told m abt tm. E
sumrzd t ec condtns, & tol m mc abt "Unkl Phil
& s gd & wd pts. E sjstd wc ones v t old
gang t cotn t & wc t str clear v. L v ts
lst I v lswr. I askd hm mn tgs abt wt t d,
etc, & abt t smnt v ntrng, etc ta lwd v t d.
E z v t op ts I ot t lrn H -atlst nf t
gt dnt; & ta ts wd bst b don tru somone
w no pol aflations. E sjstd gtg n ttc w
t archaeolog & histrc l pp, wc suits m fine,
as I v mn ntrsts alg thos line sz. On t 2
chf ? e z lk JS--e dbtd ta ty wd try t
pt t archie bk, & thot ta t flrtg w fnd
Msln z w eyes wide opn. E rcgnzd t bd ec xxxd
condtns, & forsw ta ths mit mk trbl, bt
e flt ta mc ed b don f ty cd gt lg trm crdts.
W dsxd t ? v lms, & e tld m ta Weisz rtr
wnts t unify t bnks & kp cntrl hmself, & vn tho
RT z on t side ta W trnd dwn (gt) e d a dl v
rspct f W. Wl I cnt reptlate l t dtls, e
ed mc t d r m mnd.

1. ábra. Egy tipikus példa Nicholas Roosevelt naplójára – kód kód hátán,
1930. november 4. és 5.

Egy ilyen sor egyből több problémát is felvet. Egyrésről, az első két szó után („Later I”), amelyek teljes alakban szerepelnek, csak erősen lerövidített szavakat találunk. Első ránézésre vannak köztük olyanok, amelyek jó eséllyel beazonosíthatók, hiszen a „prsntation” nyilván a *presentation* szót jelöli, s valóban, az egyik rövidítési technika, amelyet N. Roosevelt következetesen használ naplóbejegyzéseiben, az

1 A továbbiakban csak a naplóbejegyzés idejét adom meg, mert mindegyik bejegyzés ugyanabból a forrásból származik. A forrás bibliográfiai adatai a tanulmány végén olvashatók.

a magánhangzók nagymértékű elhagyása. Ugyanez igaz a „crdntials” szóra, ami megint könnyen megfejthető, mert csak a *credentials* szót jelölheti. De ide sorolható ugyanebben a mondatban a „nxt”, ami a *next* szó kódja. De ez a fajta rövidítési mód már a mondat végére fel is billen, hiszen a „dintr” rövidítés a *dinner* szóra vonatkozik, ahol már egy mássalhangzó is hiányzik. Tehát N. Rooseveltnél hol magánhangzókat, hol mássalhangzót hagy ki szavakból, néhol mindkettőt, de teszi ezt úgy, hogy a rövidített formák viszonylag könnyen beazonosíthatók. Azonban szinte egyből belebotlunk ebben a mondatban négyszer is a „v” rövidítésbe, ami nem szimplán magánhangzó elhagyást jelöl, hanem egy idioszinkronikus rövidítési forma. Az *of* szóról van szó, de ezt csak a szövegkörnyezetből lehet kikövetkeztetni. Itt N. Rooseveltnél a szó ejtett formájának [ov] magánhangzótól való megfosztását választotta mint számára legrövidebb értelmezhető formát. Mivel nagyon gyakori szóról van szó, aminek nyelvtani szerepe is könnyen kideríthető a további megfejtett szövegkörnyezetből, így a némileg extrém rövidítési forma nem okoz különösebb értelmezési problémát.

Ugyanakkor azonnal felmerül egy további probléma. Fordításnál csak a rövidítéseket adja vissza a fordító, vagy fordítsa le a kibontott szavakat? Szakmai terminussal élve az ekvivalencia milyen szintjére törekedjen? Ez nyilván inkább alaki kérdés, de egyrésztől a szöveghűség, a másik szempontból pedig a könnyen érthető szöveg kerül feszültségbe egymással, amit a fordítónak kell feloldania. Tehát a fent bemutatott mondat így szóljon:

Később előkészítettem a megbízólevél átadkor elhangzó beszédem vázlatát és a jövő heti HAAC vacsra beszédemet is.

Vagy így:

Később előkészítettem a megbízólevelem átadásakor elhangzó beszédem vázlatát és a jövő heti HAAC-vacsorán elhangzó beszédemet is.

A teljesen dekódolt angol mondat így fest:

Later I prepared [the] draft of my speech of presentation of credentials and also of my speech next week at the HAAC dinner.

Mint látszik, a *draft* szó előtt egy határozott névelő is hiányzik, ami a naplóbejegyzés rövidített műfajából adódóan más esetben is hiányzik, de az értelmezést ez különösebben nem zavarja.

Egy másik bejegyzés szintén jó példája az egyéni rövidítés problémájának, ami szintén csak a szöveggörnyezet értelmezésétől függően fejthető meg. Az eredeti naplóbejegyzés így fest: „Arrvd n Paris abt 6, & found a ltr fm Royall Tyler, & met hm at abt 7.15 & wnt w hm t a restaurant” (1930. november 2.). Itt megint egyszerre több probléma merül fel. Mindjárt a mondat elején hiányzik az alany, ami viszont könnyen kezelhető, mert egyfelől beazonosítható az egyes szám első személyű naplóíróval, másfelől jól ismert formula az angol nyelvű rövidítésekénél. Noha két tulajdonnév, Párizs és egy személy, Royall Tyler teljesen meg van adva (egyébként az egész napló során az első alkalommal a tulajdonnevek teljes alakjukban vannak leírva, csak később kerülnek valamilyen rövidítésre), emellett csak három szó, a *found*, a *restaurant* és a *met* szerepelnek teljes alakban, a mondat első felében és a végén található határozatlan névelőket nem számítva. Ha az előbbi példából megismert magánhangzó-elhagyásos technikát figyeljük, akkor a „wnt” kód jelenthetne éppen *want*, *went* vagy akár *wont* megoldást is. A „hm” rövidítés is lehet *him*, *ham* vagy *hem*, a szöveggörnyezettől függően. Csak az itt található három kód „w hm t” együttes értelmezése segít ennek eldöntésében. Mivel a „restaurant” evidenssé teszi a nyelvi környezet előzetes felépítményét, így derül ki, hogy a „wnt” ebben az esetben helyre utaló szót igényel és a *went* szót jelöli, míg a „hm” a *him*-re utal. De a mondat első felében található „ltr” kód is problémás, hiszen a magánhangzók elhagyása eredményezhetné a *later* szót, de mássalhangzó(k) elhagyása esetén kaphatjuk a *letter* vagy *latter*, de akár a *litter* szavakat is. Viszont mivel a „found” szó miatt egyértelműen egy tárgyat keresünk – a határozatlan „a” névelő segít abban is, hogy megszámlálható főnévről van szó –, és a személy (Royall Tyler) előtti „fm” kód nagy biztonsággal a *from* szót jelöli, így kikövetkeztethető, hogy a *letter* szóval állunk szemben. Tehát a mondat teljes angol változata így fest: „[I] arrived in Paris about 6, & found a letter from Royall Tyler, & met him at about 7:15 & went with him to a restaurant”. Azaz: „Hat óra körül érkeztem Párizsba, ahol egy levél várt Royall Tylertől. 7:15 körül találkoztam vele és elmentünk egy vendéglőbe”.

Egy újabb példa megint jól mutatja be a magánhangzók elhagyásának tipikus esetét: „Afttr t frst fu plsntries w got down to bzns” (1930. november 5.). Ebben az esetben az előzőekben már megismert technikák segítségével szerencsére könnyen kikövetkeztethető szavakról van szó. A mondat teljes alakban így festene: „After the first few pleasantries we got down to business”. Azaz: „Az első néhány udvarias szóváltás után komolyra fordítottuk a szót”. Noha viszonylag könnyen visszakódolható a mondat, érdemes felhívni a figyelmet két érdekességre. Az egyik a „fu”, azaz a *few* szó kódja, amely egy hangtani gyakorlati szabályt jelenít meg a kódban. A másik a „t” rövidítés, ami a *the* határozott névelőt jelöli. A „t” azonban jelölhetne *to* vagy *it* szavakat is, hiszen a magánhangzó elhagyása inkább

erre engedne következtetni. Mint minden vitás fordítási kérdésben, a szövegkörnyezet a meghatározó kulcs. N. Rooseveltnél a „t” rövidítést következetesen a *the* határozott névelőre használta, így ha egyszer sikerült megfejteni – már csak a gyakorisága miatt is – nagy lépést tett az ember előre a fordításban. De az eddig bemutatott példák még mindig a könnyebben értelmezhető kategóriába sorolandók. Vannak ugyanis a naplóban első ránézésre kifejezetten nehéz diónak tűnő rövidítések, olyan kódhalmazok, amelyekkel a fordítónak igen meggyűlik a baja. Lássunk erre is néhány példát!

Ha korábban ijedtségről volt szó, amikor az olvasó vagy fordító meglátja a napló rövidítéseit, bizony vannak oldalak, amikor eluralkodik a pánik. Az előbbi esetekben ugyanis viszonylag problémamentesen be lehetett azonosítani a rövidített formákat, s a szövegkörnyezet segítségével kétséget kizáróan lefordítani az adott mondatokat. De mi a helyzet a következő mondattal, mely a következőképpen tárul elénk: „e replied by tlg m t main pts abt dif archdukes, l v wc I nu lrd” (1930. november 9.). Ez már nem olyan egyszerű, hogy az ember csak ránéz, és az előtte vagy utána lévő mondatok segítségével egyszerűen lefordítja. Itt már nagyobb mélységig kell vizsgálni. Az „e” a mondat elején nagy valószínűséggel az alanyt kell jelentse, így a *he* vagy *she* nem gond (korábbi előzményekből a naplóban egyébként kiderül, hogy csak hímnemű lehet az alany). A „replied” teljes alakban megjelenő ige csakúgy, mint a rögtön soron következő „by” előljáró szó. De utána komolyan elszabadul a káosz, s ember legyen a talpán, aki ránézésre lefordítja – angolra! A korábbi „kódfejtés” tapasztalatai alapján az „m” majdnem biztosan a *me* szót jelöli, így a „tlg” az utána következő tárgy miatt („m” = *me*) és az előtte levő „by” előljáró szó miatt azonosítható be csupán, hiszen egy tárgyas ige „ing”-es alakját keressük, így nagy valószínűséggel a *telling*-et kapjuk. A „t” már korábban kiderült, hogy leginkább *the* jelentéssel bír, a „main” teljes alakban van, s jelentése alapján utána megint főnév jön, így a „pts”, ami ugyan sok szót jelenthetne a magánhangzó- és mássalhangzó-elhagyásos technika okán, a *points* szóra utal. Az „abt” és „dif” kódok könnyebbek, mert ránézésre felismerhetőnek véli az olvasó az *about* és a *different* szavakat, míg az „archdukes” megint teljes alakban van előttünk. Szóval a mondat első fele nem is volt annyira szörnyű: „He replied by telling me the main points about the different archdukes.” A második fele azonban valódi rémálom. Az „I” egyes szám első személyű névmás az egyetlen teljes alak; a többi rövidített forma közül egyedül a „v”-ről állíthatjuk bizonyosan, hogy a már megismert *of* szót kódolja. A többi viszont rejtélyes. Némi töprengés vagy gondolati játék kell ahhoz, hogy az ember – mint egy logikai rejtvényben – rátaláljon a megfelelő lehetséges megfejtésre, s minden egyes megfejtett szóval a következő már könnyebb lesz. Ilyen játék végén lehet eljutni a megfejtéshez: „lots of which I knew already”. Tehát a mondat teljes egészében így hangzik angolul: „He replied by telling me the main points about the

different archdukes, lots of which I knew already.” Azaz: „Úgy válaszolt, hogy elmondta a különböző főhercegekről a lényeges dolgokat, amikből már sokat egyébként is tudtam.”

De érdemes további extrém példákat bemutatni, hogy az ilyenfajta fordítómunkának az árnyoldalát is megmutassuk, hiszen nem az angol szöveg fordítása az igazi kihívás, hanem az angol kód angol szavakra történő visszaállítása – a jelkód dekódolása. Nézzük meg a következő mondatot (túlzás lenne „olvassuk”-at írni)! „E sd ta m ntrvu d bn l rit, bt ta I ms ndrstd ta t h nusppmn wr n reliable, & ta ty wd misnform m as wl as misquote m” (1930. november 13.). Itt is a korábban már bevált dekódolási eredmények alapján jutunk el valameddig az első szakaszban: az „E” a mondat alanya, *he* lesz, a mondat második részében megint van egy „I” szavunk, ami teljes alakban áll, és két további teljes alakos szó, a „reliable” melléknév és a „misquote” ige. A „ta” rövidítés segítséget nyújt abból a szempontból, hogy mivel háromszor feltűnik, gyakori nyelvi elemnek kell tekinteni, és mivel a „sd” és „ndrstd” kódok viszonylag egyértelműen a *said* és az *understand* szavakat jelölik, a „ta” a *that* kötőszót fogja kiadni. De ezzel még nem oldottuk meg teljesen a problémát, hiszen az „m” az előbbi példában a *me* szót jelölte, ami itt nem lehetséges, hiszen a *that* után áll, így alanyi pozícióban van, tehát nem lehet tárgyesetben lévő szó. Kiderül, hogy az „m” kód két jelölést takar: a *me* és *my* szavakat egyaránt! Így csak nyelvtani, szemantikai és szövegösszefüggés alapján tudhatjuk meg, éppen melyik jelölést használta a szerző. De a „ntrvu” kód sem túl biztató, és itt is inkább a mondat második felében található „nusppmn” segít, ami a szöveggörnyezet és az eddigi kódolás szabálya szerint viszonylag könnyen beazonosítható a *newspapermen* szóval (*few* = „fu” – *new* = „nu”). Így nyer értelmet a szöveggörnyezetből az, hogy a „ntrvu” a sajtóval kapcsolatos fogalom, így az *interview*-t, azaz az *interjú* szót kapjuk eredményül. A „d bn” is csak a „sd ta” beazonosítása után válik némileg egyértelművé: ha tudjuk, hogy a „sd ta” = *said that*, akkor feltételezhetjük az előidejűséget a következő mondatrészben, így a *had been*-t kapjuk. A „ms” esetében is az „I” és az időközben megfejtett „ndrstd” segít, hiszen itt akkor segédigével állunk szemben, ami csakis a *must* lehet. A „wr n” is a többi megfejtéssel válik kódolhatóvá és adja ki a *were not* jelentést. A mondat záró harmadában az „as wl as” okozhat némi fejtörést, de mivel a két ige teljes alakos, a két „m” kód tárgyesetben a *me*-t fogja kiadni, a jól ismert *as well as*, azaz épp úgy, mint kerül elénk. Tehát a mondat dekódolása után a megfejtés: „He said that my interview had been all right, but that I must understand that the Hungarian newspapermen were not reliable, and that they would misinform me as well misquote me.” Azaz: „Azt mondta, hogy az interjúm rendben volt, de meg kell értenem, hogy a magyar újságírók nem megbízhatók, és éppen úgy félre fognak tájékoztatni, mint ahogy tévesen idéznek is majd.”

Hadd álljon itt még két naplóbejegyzés további illusztrációként! Az előbbi kódfejtési mechanizmusok után ezek a példák már nem lesznek annyira megdöbbentők, de valószínűleg amennyiben az ember ezeket olvasná elsőre, szintén össze kellene szednie minden bátorságát és tudását, hogy nekikezdjen a fordítási, illetve különösképpen a dekódolási feladatnak. Az első így fest: „E d ntg spcl t sa, other tn ta e rgrtd ta quarls amg t bnkrs d prvntd t ptg thru v t Am loan lst smr, & t assure m ta H d notg to hide” (1930. december 31.). Ebben a mondatban öt szó teljes alakban van („other”, „loan”, „assure”, „to” és „hide”) szemben harminc kódolt szóval. Mivel az „e” a „d”, a „t” és a „ta” kódokat már korábban megfejtettük, így szerencsére néhány rövidített alak könnyen beazonosítható még szövegkörnyezet nélkül is. Például a „ntg spcl” viszonylag egyértelműen jelzi a *nothing special* szavakat, a „prvntd” is nem lehet nagyon más, mint a *prevented* ige, illetve két rövidítés jól ismert a mai nyelvben is, a „thru” és az „Am”, amelyek *through* és *American* jelentéstartamot hordoznak. Az „smr” kód is az öt megelőző „lst” és annak mondat béli helyzetétől válik világossá, tehát *last summer* lesz. Így okoskodva a teljes mondat eredeti angol nyelven így néz ki: „He had nothing special to say, other than that he regretted that quarrels among the bankers did prevent the putting through of the American loan last summer, and to assure me that Hungary had nothing to hide.” Azaz: „Semmi különöset sem mondott, azt leszámítva, hogy sajnálja, hogy a bankárok közti vita megakadályozta a múlt nyáron az amerikai kölcsön folyósítását, és hogy biztosítson afelől, hogy Magyarországnak semmi takargatnivalója sincs.”

Az utolsó példa pedig a következő kódsor: „N mc t rppt, xcpt ta I v bn brd n m ts k v lrng l abt ts part v Eur” (1930. december 31.). Itt is már a korábbi megfejtések miatt könnyebb a dekódolás, de megint azt érdemes szem előtt tartani, mit gondolna a fordító, ha először látna egy ilyen mondatot. A „v” kód ugyebár, mint kiderült, jelenthet például *of* vagy *have* szavakat is, és ebben a mondatban mindkettő jelen van! Így megint csak az egymást követő szavak nyelvtani összefüggéséből és az adott mondat értelme alapján lehet kikövetkeztetni, hogy az eredeti naplóbejegyző mire utalt. Az egyetlen talán keményebb dió a korábbi dekódolásoknak köszönhetően már csak a „brd”, ami jelenthet több szóalakot is, és itt leginkább a háttérinformáció segít, nevezetesen az, hogy egy követ munkájáról és mindennapjairól olvasunk a naplóban. Ezért lesz világos, hogy a „brd” megfejtése az *abroad* szó, ami alapján az egész mondat angolul így fest: „Not much to report, except that I have been abroad and my task of learning all about this part of Europe.” Azaz: „Nincs sok jelenteni valóm, kivéve, hogy néhány napot külföldön töltöttem, és azon feladatomról, hogy Európa ezen részéről mindent megtudjak.”

Ez megint csak arra hívja fel a figyelmet, hogy a kódhalmaztól függetlenül is mennyire fontos – különös képpen egy történelmi szövegnél – a fordító felkészültsége: tisztában kell lennie az adott kor történéseivel, problémáival, szereplőivel, s különösen szerzőjének életével és az adott időszakra vonatkozó munkájával.

Összefoglalásként többek között először is annyit érdemes leszögezni, hogy a fordítás több dimenziós műfajú tevékenység. Szinte sosem csak a tárgynyelvről a célnyelvre fordítunk. Nem csupán nyelvtani és szemantikai szabályok alapján haladunk előre, hanem figyelembe vesszük a kibocsátó kulturális közegből a befogadó kulturális közegbe való információátadás fontosságát és annak lehetőségét. Megfontoljuk az egyes szavak célnyelvbe való átültethetőségének kihívásait, valamint megvizsgáljuk a szövegéhűség jelentőségét. El kell döntenünk azt is, mennyire lehet, szabad vagy érdemes szinte szó szerint vagy esetleg picit vagy akár nagyon szabadabban fordítani. Ugyanakkor a fordításhoz, és itt különösen a történelmi szövegre gondolunk, a nyelvtudáson kívül szükséges a történelmi háttérismeret, nem csak az adott korszakot illetően, de az adott személyt illetően is, akitől a szöveg származik.

Ez a tanulmány egy szélsőséges esetét kívánta bemutatni az ilyenkor jelentkező fordítói kihívásoknak. A fent bemutatott naplóbejegyzések extrém nyelvi szöveget produkálnak, és emiatt további problémák merülnek fel: nevezetesen a kódban kapott szavakat dekódolni kell, amely kétszintű feladat elé állítja a fordítót. Először meg kell próbálnia megfejteni a dekódolás logikáját (pl. magánhangzók elhagyása, kezdő hangok meghagyása stb.), majd be kell azonosítani az egyéni sajátossággal bíró kódolás elemeit (pl. az „*m*” kettős jelentése: *me* és *my*), és ezt a tevékenységet kell párhuzamosan végezni a szövegkörnyezet által sugallt jelentéstöbblettel, amely segíti az effajta dekódolási technikát. Így olyan helyzettel találjuk szembe magunkat, ahol a nyelvtudás csak előfeltétel az esetleges fordításhoz, mert a sikeres munkához valódi kódfejtővé kell válni.

Források

Roosevelt, N. *Hungary 1930–1933*. Box 19, Nicholas Roosevelt Papers, Syracuse University Libraries, United States of America.

Irodalom

- Coolidge, H. J. – Lord, R. H. 1932. *Archibald Cary Coolidge: Life and Letters*. Boston and New York: Houghton Mifflin. 192–216.
- Gyáni Gábor 1997. A napló mint társadalomtörténeti forrás. *Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv*, 12. sz., 25–33.
- Heltai Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Langford, R. – Russell West, R. (szerk.) 1999. *Marginal Voices, Marginal Forms: Diaries in European Literature and History*. Amsterdam, Rodopi.
- Magyarics Tamás 1997. Amerikai missziók a Magyar Tanácsköztársaság idején. *Múltunk*, 42/4: 3–38.
- Pritz Pál 2017. Napló és történelem. *Múltunk*, 62/1: 4–6.
- Ransel, D. L. 2004. The Diary of a Merchant: Insights into Eighteenth-Century Plebeian Life. *The Russian Review*, 63/4: 594–608.
- Roosevelt, N. 1919. *A History of a Few Weeks*. (kiadatlan kézirat) Syracuse University Libraries, United States.
- Roosevelt, N. 1926. *The Philippines. A Treasure and A Problem*, New York: J. H. Sears & Company, Inc.
- Roosevelt, N. 1928. *The Restless Pacific*. New York, London: Charles Scribner's Sons,
- Roosevelt, N. 1930. *America and England?* London: Jonathan Cape.
- Roosevelt, N. 1938. *A New Birth of Freedom*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Roosevelt, N. 1953. *A Front Row Seat*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Roosevelt, N. 1967. *Theodore Roosevelt. The Man As I Knew Him*. New York: Dodd, Mead & Company.